
Darko FIŠER

RANA SJEĆANJA,
Osijek 1941–1943, Mađarska 1943–1945.

Darko Fišer je rođen 2. januara 1938. godine u Osijeku u porodici Margite, rođene Seke, i Alfreda Fišera. Ima mlađu sestru Lelju, udatu Jakić. Oca su im pred sam kraj rata ubili njilaši u Budimpešti. Po povratku u Osijek, završio je gimnaziju, a Elektrotehnički fakultet u Zagrebu. Radio je u Zagrebu na Elektrotehničkom fakultetu, potom u „Saponiji“ u Osijeku, a danas još uvijek radi na Elektrotehničkom fakultetu u Osijeku u svojstvu docenta.

Više godina je bio predsjednik Židovske općine u Osijeku.

Prva sjećanja svakog čovjeka potiču iz doba ranog djetinjstva i obično su povezana sa nekim značajnim i ugodnim doživljajima. Moja prva sjećanja odnose se na teške trenutke u proljeće i ljeto 1941. Do tada su svi članovi moje porodice – otac, majka, sestra i ja – živjeli mirnim životom tipične građanske obitelji. Moj otac Alferd Fišer je bio advokat i do rata 1941. je bavljenjem advokaturom mogao osigurati svojoj obitelji prilično ugodan život. Stanovali smo u vlastitoj kući u lijepom dijelu Osijeka. Moja majka Margita, rođena Seke, radila je kao profesor u gimnaziji, ali samo do rođenja moje sestre, nakon čega se brinula o domaćinstvu. Moji roditelji se nisu u velikoj mjeri osjećali Židovima, ali događaji koji su uslijedili primorali su ih da dobro osjete svoje porijeklo.

Proljeće 1941. bilo je hirovito. Na sedmi rođendan moje sestre 26. marta pao je snijeg. Ta pojedinost je u mojoj porodici mnogo puta pre-pričavana jer su se nakon toga počeli odvijati dramatični događaji. Za svoj rođendan je moja sestra Lelja dobila ljuljačku, ali je na njenu, a vjerojatno i moju žalost, otac zbog snijega nije mogao objesiti u našem vrtu. Obećao je da će to učiniti idućeg dana, a idući dan je bio 27. mart 1941. godine. Demonstracije u Beogradu i raskid Jugoslavije s Trojnim paktom bili su i za moje roditelje signal da će rat zahvatiti i nas i da ćemo kao Židovi imati velikih nepravilika. Tako Leljina ljuljačka nije ni-kad postavljena u našem vrtu.

Prvi naredni događaj koji mi je ostao u sjećanju potiče iz ljeta iste godine. Pamtim da smo se morali preseliti iz naše kuće na periferiju jer Židovima nije bilo dozvoljeno da stanuju u otmjenom dijelu grada. Ipak su moji roditelji uspjeli naći sasvim pristojan smještaj zahvaljujući po-moći nekih poznanika i daljih rođaka s kojima smo zamijenili stan. Uz nas su se na periferiju sklonile i obje moje bake da barem privremeno budu na sigurnom mjestu.

Moj otac nije dugo ostao s nama jer su vrlo brzo uslijedila hapše-nja Židova i njihovo odvođenje u logore, a on je na vrijeme saznao da je na popisu onih koji će biti uhapšeni među prvima. Na brzinu i privre-meno se kao lažni pacijent sklonio u osječku bolnicu u kojoj je njegov brat, moj stric, Oto Fišer radio kao liječnik.

Kapitulacijom Jugoslavije, Osijek je postao pogranični grad. Bara-nja koju od Osijeka dijeli rijeka Drava postala je dio Mađarske. Neki Osječani su imali pogranične dozvole za prijelaz granice pošto su na baranjskoj obali Drave imali posjede ili rođake. Ilegalni prijelaz preko granice bio je relativno lak što je moj otac iskoristio i tako se već 1941. našao u Mađarskoj, na prilično sigurnom mjestu.

Naš boravak na periferiji grada bio je kratak i slabo ga se sjećam. Sigurno je da smo živjeli u oskudnim prilikama jer je u mojim sjećanji-ma ostala želja nas djece da se već u sumrak upali svjetlo, dok su to od-rasli zbog štednje dozvoljavali tek kad bi pao potpun mrak. Moj stric i strina, oboje liječnici, također su brzo morali napustiti Osijek. Ustaške vlasti su u početku bile toliko „velikodušne“ prema Židovima liječnici-ma da ih nisu odmah hapsili, ni odvodili u logore, nego su ih internira-li u Bosnu i koristili u akcijama za suzbijanje endemskog sifilisa. Takvi liječnici i članovi njihovih užih porodica imali su „zaštitu“ ustaških vla-sti, što je u najboljem slučaju značilo odgodu hapšenja i odvođenja za izvjesno vrijeme. Tako su se moj „onkl“ (kako su nas djecu naučili da zovemo strica) Oto i teta Klara našli u sjevernoj Bosni, u selu Odžak u blizini Šamca. Kada je naš boravak u Osijeku početkom 1942. postao

nesiguran, moja majka je našla način da se prebacimo kod rođaka u Bosnu. U pamćenju mi je ostao jedino prijelaz skelom preko Save kod Šamca jer mada je već bio mjesec mart (ili početak aprila), po Savi su plovile sante leda.

Tako smo se našli na relativno sigurnom mjestu u Bosni među uglavnom nepismenim, ali dobronamjernim stanovništvom koje nam je kasnije pomoglo da izvučemo živu glavu. Međutim, i tamo su prilike postajale sve teže. Kako su po okolnim brdima i šumama jačale partizanske jedinice, tako je ustaški teror postajao sve češći i ustaše su se sve manje obazirale na „zaštitu“ koja je bila obećana židovskim liječnicima. Sjećam se da su odrasli članovi porodice raspravljali o svim mogućim rješenjima. Moj stric, čije su mišljenje svi uvažavali, govorio je da treba otići u partizane (što su on i njegova žena i učinili sredinom 1943).

Brinući se za nas dvoje djece, moja majka je pronašla drugo rješenje. Naime, ponovo je proradila „mađarska veza“ i postojala je mogućnost da ilegalno prijeđemo u Mađarsku gdje se već nalazi moj otac, ali je najprije trebalo stići iz Odžaka u Osijek. Putovanje u ta nesigurna vremena bez naročite potrebe, sigurno bi izazvalo sumnju. Zbog toga, a to je bila ideja moga uvijek poduzetnog strica, trebalo je da ja glumim ulogu bolesnika koji zbog upale slijepog crijeva mora hitno na operaciju u Osijek. Moja majka me je naravno odvela u bolnicu, a povelu je i sestru da ne ostane sama. Ja sam ulogu koja se sastojala od plača i jadikovanja, pogotovo kad su u blizini bili strani ljudi, dobro naučio. Sjećam se da sam „uvjerljivo“ jaukao već u Odžaku, kad me poslužitelj Hasan ponio iz zgrade u seljačka kola da nas odvezu u Šamac. Ulogu sam shvatio toliko ozbiljno da mi je, na moje veliko iznenađenje, majka u jednom trenutku rekla: „Ne moraš baš cijelo vrijeme toliko da kukaš.“

Ne sjećam se kako smo stigli u Osijek, ni kad je moja prva životna uloga prestala, ali se dobro sjećam ilegalnog prijelaza preko granice. Iz kasnijeg pričanja saznao sam da smo prešli granicu, tj. rijeku Dravu, uz pomoć osječkog advokata dra Kamila Firingera. On i članovi njegove porodice imali su pogranične propusnice, tako da smo u njegovoj pratnji prešli granicu kao članovi njegove porodice. Ja i sestra smo dobili upute da ništa ne govorimo i ne odgovaramo na bilo kakva pitanja. Naš vodič je očito znao kako treba podmititi stražare; naime, dok smo pješke prolazili pokraj stražarnice na mostu, dr Firinger je prišao stražarima i sa njima prijateljski razgovarao. Sjećam se da kad smo bili negdje na sredini mosta kako mi je majka tiho rekla: „Gledaj, Darko, Dravu jer je možda više nikad nećeš vidjeti.“

Bio je to put u neizvjesnost koja se samo za kratko vrijeme činila sigurnom. Tek mnogo godina kasnije, kada sam ponovo gledao Dravu, shvatio sam kakvi su to bili teški trenuci.

Prvi dan u Baranji, koja se tada nalazila u sastavu Mađarske, proveli smo neposredno uz Dravu, u jednoj od kućica na obali, u naselju koje su Osječani zvali Kiš-Darda (tj. mala Darda jer je prvo veće naselje bilo selo Darda). U kućici dra Firingera sačekali smo mrak, a onda su nas neki nepoznati ljudi pod okriljem noći dovezli na željezničku stanicu u Dardi. Tamo smo nekako pred jutro sjeli u vlak koji nas je dovezao do Pečuja.

Sjećam se da smo u Pečuju boravili u kući majčinih rođaka u kojoj je bilo i djece našeg uzrasta (imao sam pet, a sestra devet godina) s kojima smo se igrali. Ti naši mali rođaci govorili su mađarski, pa smo mali teškoće da se sa njima sporazumijemo. Sjećam se da se jedan dječak uporno ljutio na mene zato što nisam mogao shvatiti pravila neke igre s loptom. Jedna starija žena, vjerojatno njegova baka, jedina koja je u toj kući govorila i hrvatski, pokušala je biti prevodilac i rastumačiti mi pravila igre, ali to joj nije uspijevalo.

Uz dalje mjere opreza i majčina upozorenja da što manje govorimo kako ne bismo skrenuli na sebe pažnju govoreći strani jezik putovali smo u Budimpeštu. Ne sjećam se, vjerojatno kratkog boravka u glavnom gradu Mađarske, niti susreta sa ocem koji se tamo nalazio već dvije godine. Sjećam se našeg sljedećeg odredišta: bila je to pustara blizu Solnoka, pomalo egzotičnog mađarskog imena koje bi (u našoj transkripciji) glasilu „Kedmeneš“. Na toj pustari je grof Kohanovski, prijatelj mog oca, imao nekakvo imanje i tu smo se smjestili u malu, ali prilično urednu kućicu. Tko je bio grof Kohanovski i kako je moj otac uspostavio prijateljstvo sa njim, posebna je priča. Žena grofa Kohanovskog bila je rođena u Našicama kao najmlađa kćer našičkog vlastelina i svojevremeno hrvatskog bana Teodora Pejačevića. Pejačević inače nije imao mnogo sreće sa svojim kćerima. Starija Dora – kasnije otkrivena kao talentirani kompozitor i nakon 1990. veoma popularna u Hrvatskoj – počinila je samoubojstvo zbog nesretne ljubavi. Mlađa Gabrijela se, protiv očeve volje i povrijedivši vlastelinsku čast udala za propalog grofa Kohanovskog. Ljutiti otac Teodor je razbaštiniu svoju neposlušnu kćer koja bi ostala siromašna da nije uzela talentiranog mladog advokata koji je dobio nasljednu parnicu u njenu korist, te njoj i njenom mužu donio bogatstvo. Taj talentirani mladi advokat bio je moj otac.

I sestra i ja smo brzo naučili mađarski, ali počeci nisu bili lagani. Sjećam se da su prve riječi kojima sam se mogao služiti bile „igen“ (da) i „nem“ (ne). Sa lokalnom dječurlijom koja je stanovala po siromašnim

seljačkim kućercima s jednom sobom i zemljanim podom, brzo sam uhvatio kontakt. Već prvih dana sam se nekako našao u kući jednog mog novopečenog prijatelja. Njegova majka je počela sa mnom razgovarati (naravno na mađarskom), a ja sam se pretvarao da razumijem njena pitanja i odgovarao sa „igen“ i „nem“. Sjećam se da sam nastojao odgovarati tako da ne izgovaram naizmjenično „igen“ i „nem“ nego sam ponekad odgovorio dva puta s jednom, a zatim tri puta s drugom riječju iz mog „bogatog“ rječnika mađarskog jezika.

Darko januara 1941, kada je tek bio napunio tri godine

Međutim, već za koji mjesec smo i sestra i ja govorili dosta tečno mađarski, pa gotovo da smo zaboravili hrvatski. Sada nas je majka opet upozoravala da pazimo šta govorimo, da nikako ne smijemo izustiti da smo Židovi jer ćemo inače završiti u logoru. Ako nas netko i pita ko smo, neka samo odgovorimo da smo iz Hrvatske, ali je najbolje da što manje razgovaramo i sa nepoznatim i sa poznatim ljudima jer sve to može biti opasno. Trebalo je da prođe gotovo pola stoljeća da bih shvatio kakve je traume to ostavilo na mene, a pogotovo na moju sestru koja je to teže i ozbiljnije doživljavala nego ja.

Otac nas je samo povremeno posjećivao. On je boravio u Budimpešti i tamo imao nekakav dogovor sa svojim utjecajnim prijateljem koji mu je davao za to novac. Kasnije sam saznao da je bio u pitanju neki dogovor o prodaji zemlje. Naime, moj otac se nadao da će poslije rata naslijediti od svoje tetke neku zemlju u Vojvodini, pa se dogovorio da će tu zemlju nakon rata prodati povoljno grofu, a ovaj mu je unaprijed za to davao novac od kojeg smo preživljavali teške ratne godine. Međutim, sve je ispalo sasvim drugačije. Grof je doduše preživio rat, ali na žalost ne i moj otac. Od njegovog naslijeđa nije ostalo ništa jer je komunistička vlast u Jugoslaviji konfiscirala zemlju, a grof je u komunističkoj Mađarskoj ostao pusti siromah i skončao u jednoj od siromašnih kućica u kakvima su živjeli njegovi seljaci kmetovi u Kedmenešu. Sjećam se da je otac sa nama razgovarao hrvatski, što je meni bilo teško, i

da je njegov mađarski bio slab, pa sam se čudio kako on nije uspio naučiti jezik brže i bolje od nas djece.

Povremeno nas je posjećivala i grofica Kohanovski (teta Gabika). Za mene je to bio poseban događaj pošto je ona uvijek od ne tako blize željezničke stanice do naše pustare dolazila velikim fijakerom. Ja sam imao privilegiju da se popnem u fijaker, ili da tapšem konje. Jednom sam pri tom pothvatu slomio ruku, što je bila posebna briga za moju majku koja je vodeći me liječniku u najbliži grad strahovala kako će prikriti naše porijeklo.

U jesen 1943, pola godine nakon dolaska u Mađarsku, preselili smo se na obližnju nešto veću pustaru, također čudnog naziva „Čerepeš“. Razlog za selidbu bili su vjerojatno uvjeti naše (ne)sigurnosti, ali i bolji uvjeti za stanovanje. Na toj drugoj pustari živjele su i dvije obitelji s kojima smo bili prijatelji. Sjećam se da je prezime jedne od njih bilo Rot i da su bili Židovi, koji su se skrivali kao i mi. Čudnu koincidenciju saznao sam mnogo godina kasnije: polusestra gospodina Rota živjela je u Osijeku, a njegov polubrat profesor Nikola Rot živi još i danas u Beogradu. U Čerepešu smo za stanovanje dobili nekoliko prostorija u bivšem „dvorcu“. Bila je to zapuštena vlastelinska zgrada koja je korištena samo za skladište poljoprivrednih proizvoda. Po sobama su bile hrpe suhog graška i graha, što je uklonjeno iz nekoliko prostorija da bismo mi u njima uredili kuhinju i dvije sobe. Nikako mi nije bilo jasno kako to da mi, tako odbačeni i ugroženi, koji svakog trena možemo završiti u logoru, sada stanujemo u dvorcu! U dvorcu se nalazilo obilje hrane, graha i graška, ali su to uglavnom trošili brojni miševi koji odraslima nisu dali spavati. Mi djeca, nesvjesni briga, spavali smo i uz mišje glodanje tvrdim snom pravednika.

Romantičan boravak u dvorcu bio je naglo prekinut u proljeće 1944, kad nam je majka samo rekla da smo otkriveni, da nas je potkazio jedan zao čovjek. Potrpali smo ono nešto malo stvari u kofere i nestali put Budimpešte. Kako su moj otac ili majka uspjeli naći stan, i to u najstrožem centru blizu Vaci ulice, u Ulici bijele lađe (Feher hajo utza) i odakle je bilo novca za plaćanje iznajmljene sobe nije mi bilo jasno! No sjećam se da smo već prvih dana doživjeli zračnu uzbunu. Nalazili smo se sa bakom u obližnjem parku kad se oglasila sirena. Pokušali smo odjuriti kući, ali su nas neki uniformirani ljudi natjerali da odemo u najbliže sklonište. Nikako sebi nišam mogao objasniti zašto se mi moramo bojati i sklanjati od bombi koje naši saveznici bacaju na naše neprijatelje, a zašto se uniformirani ljudi, koji su nam neprijatelji, brinu da ne nastradamo i tjeraju nas u sklonište.

Često smo mi djeca na koji dan mijenjali mjesto boravka; naime, otac bi tajnovito dolazio, nešto šaputao i odvodio nas na nepoznata mjesta. Kasnije smo već znali da je tako dolazio s vješću iz pouzdanih izvora da se sprema racija i da se moramo sakriti, svatko na drugu stranu. Sestra i ja smo u nekoliko navrata boravili u nekim prostorijama u kojima je bilo mnogo djece dovedene tamo poput nas. Na ulaznim vratima prostorija bio je nacrtan crveni križ i nešto čudno je pisalo. Djeca su govorila da smo u prostorijama pod švedskom zaštitom, a tko je bio Valenberg, kome vjerojatno možemo zahvaliti što smo preživjeli, tada uopšte nismo znali.

Približavala se zima, a roditelji su tih dana bili posebno zabrinuti. Govorili su o nekom „puču“, državnom udaru, o tome da je Horti zbačen, da su na vlast došli nekakvi „njilaši“, što je isto kao ustaše u Hrvatskoj, i da je za nas sada još teže. Počeli su i napadi sovjetske vojske koja se već nalazila blizu istočnih predgrađa glavnog mađarskog grada. Rusi su „poželili“ sretne praznike za Božić jakim artiljerijskim i zračnim napadom na sam grad i od tada nisu prestajali. Za nas više nije bilo mjesta u podrumu, pa smo se sa još dvadesetak stanara smjestili u prizemlje dvorišnog dijela zgrade, u neku stolarsku radionicu. Bilo je dana kada je i po nekoliko bombi palo na našu zgradu, ali smo ipak ostali svi nepovrijeđeni. Međutim, tragičan dan bio je 8. januar 1945. kada je ubijen moj otac. Nije stradao od ruskih granata ili bombi nego od nacističkog metka. Neposredno pokraj Pešte, istočnog dijela grada, kada je zavladao rasulo, osvetničke grupe nacističkih bandi ubijale su svakog „sumnjivca“. Moj otac, tipično „nearijevskog“ izgleda, nije imao sreću da ne upadne takvima u oči. Strijeljan je s grupom tako odabranih nesretnika, a po iskazu jednog slučajno preživjelog očevica, tijela ubijenih bačena su u Dunav.

Deset dana kasnije, 18. januara 1945. sovjetske trupe su ušle u Peštu, istočni dio grada na Dunavu. Za nas je to bio kraj holokausta, za nas je stiglo oslobođenje!